

Nhớ Cô Họa Sĩ Bán Tranh Dạo Nổi Tiếng

Phạm Công Luận

Một buổi chiều trong năm 1957, có hai cô gái đồng tuổi mười tám là Diêu Huyền và Cao My Nhân dạo bước trên hè phố đường Tự Do. Cả hai cô chỉ mới trải qua vài ba năm sống ở thành phố này sau khi cùng gia đình từ Hải Phòng di cư vào Nam. Trong thời gian đó, mải lo việc học nên cả hai ít khi có dịp dạo chơi thong thả như hôm nay. Diêu Huyền đang học ở trường trung học Nguyễn Bá Tòng - Gia Định còn My Nhân học ở trường Trưng Vương.

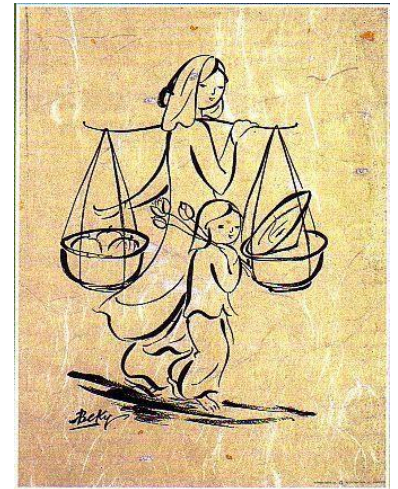
Đang đi trên phố, hai cô nhìn thấy từ xa một cô gái bán áo bà ba trắng quần đen ngồi trên vỉa hè. Cô gái đó đang bán những thứ là những cuộn giấy đặt trong một cái giỏ. Cô kẹp mái tóc dài bằng kẹp ba lá, dáng vẻ có gì đó hay hay khó tả. Cả hai tò mò bước đến và bất ngờ nhận ra đây là cô bạn thân của cả hai từ thuở ấu thơ khi còn học ở trường tiểu học Trí Tri ở Hải Phòng. Đó là bạn Nguyễn Thị Bé. Cho đến năm lớp 3, Bé phải nghỉ học vì hoàn cảnh gia đình nên từ đó bắt tin nhau, đến khi gặp lại trên con đường phồn hoa này giữa đất miền Nam xa xôi.

Diêu Huyền và My Nhân không ngờ rằng, cô bạn bán dạo trên hè phố này lúc đó đã nổi tiếng với cái tên họa sĩ Bé Ký khi vừa được giới thiệu trên nguyệt san Trẻ. Năm đó, Bé Ký có cuộc triển lãm trưng bày tranh tại phòng khách của Pháp Văn Đồng Minh Hội (Alliance Francaise). Dù đã có ít nhiều tiếng tăm, mỗi ngày Bé Ký vẫn lang thang trên các hè phố trung tâm Sài Gòn với bộ đồ giản dị, vẽ những bức ký họa tại chỗ và bày bán trên vỉa hè cho khách dạo phố, đa số là khách nước ngoài. Vừa vẽ vừa bán tranh, khi về nhà, cô tiếp tục học vẽ màu, vẽ chì than, phấn màu và vẽ trên lụa. Sở trường của cô là vẽ tranh lụa và mạn họa (caricature).

Từ đó, cả ba thỉnh thoảng gặp lại trên đường Tự Do. Có khi Huyền và Nhân ra tới nơi, Bé Ký bảo:

- Hai bạn đợi ở đây nhé, bán tranh xong có tiền bọn mình đi ăn với nhau!

Cô nhanh chóng bán được tranh, xong cả ba kéo nhau đi ăn cơm tám giò chả trên đường Gia Long. Ăn để nhớ quê hương xứ Bắc mà cả ba rời đi khi đang tuổi mới lớn. Bé Ký kể lâu nay cô sống ở nhà họa sĩ Trần Đắc và nhận ông làm dưỡng phụ. Trong nhà, cô được xem ông vẽ mỗi ngày. Rồi đến một lúc, cô xin giấy và cọ, nhúng mực vẽ vài hình ảnh còn nằm sâu trong ký ức của cô. Tranh cô vẽ luôn luôn có hình ảnh của những con người trên xứ Bắc dù cô chỉ sống ở đó trong 14 năm đầu đời. Đó là hình ảnh người đàn bà nông dân áo tơi trên đồng ruộng, tay cầm liềm. Là cụ đồ già viết chữ Nho, là những phụ nữ quần khăn với gò má cao. Quê hương không bao giờ rời xa khỏi cô cho dù đang cách xa ngàn dặm. Thấy Bé Ký có năng khiếu, họa sĩ Trần Đắc với kinh nghiệm của mình dạy cho Bé Ký phương pháp vẽ bằng chì than rồi đi dần qua màu sắc trên lụa.

Từ năm sau, 1958, Diêu Huyền và Cao My Nhân tiếp tục chứng kiến những thành công liên tiếp của Bé Ký. Cô triển lãm tranh tại Đà Lạt vào đầu năm 1958, tham dự cuộc triển lãm mùa Xuân 1958 và Xuân Kỷ Hợi 1959 tại Ty Thông Tin Đô Thành, và các cuộc triển lãm khác. Có lần Diêu Huyền hỏi:

- Vì sao lại ký tên là Bé Ký trên tranh?

Bé Ký cho biết có lần một vị khách đến tìm nhà mua tranh của họa sĩ Trần Đắc. Tình cờ ông ta thấy vài bức ký họa của cô đang trên giá, thấy thích và hỏi mua. Sau khi thỏa thuận giá cả xong, nhìn lại tranh không có chữ ký, ông đề nghị cô ký tên vào. Cô không biết ký thể nào nên ghi đại hai chữ "Bé Ký". Hai chữ đó thành họa danh của cô. Cả ba chơi với nhau suốt thời thiếu nữ. Bé Ký vốn ít nói, không có nhiều bạn. Thỉnh thoảng cô tâm sự những nỗi buồn vui của mình. Cô cho biết một bên tai bị điếc vì từng bị một người thân trong nhà tát mạnh vào đầu. Thời gian đó, cô suýt tiến tới hôn nhân với ông anh của Diêu Huyền nhưng cuối cùng chuyện không thành.

Trước khi lấy họa sĩ Hồ Thành Đức, cô đã ra ở riêng, tự lo cho mình. Mấy năm đầu thập niên 1960, Bé Ký vẫn tiếp tục lang thang trên con đường Tự Do để bán tranh. Anh Tấn Thành, nhà ở tiệm may Kim Sơn sát bên đền thờ của người Ấn trên đường Thái Lập Thành kể:

- Khi tôi còn nhỏ vẫn gặp cô Bé Ký vẽ và bán tranh trên đường Tự Do và các con đường quanh đó. Có nhiều lần cô bị cảnh sát đuổi khi bày tranh trên vỉa hè Thái Lập Thành, bên cạnh nhà hàng Tự Do và đã nhiều lần gia đình tôi chứa giúp tranh của cô, thậm chí còn mua của cô hai bức.

Sau này, khi cả ba đã có gia đình, bận bịu con cái nên không mấy khi gặp nhau như trước nữa. Năm 1989, Bé Ký cùng chồng con ra nước ngoài sinh sống. Cao My Nhân cũng sang Mỹ, sau trở thành nhà thơ. Bà Diệu Huyền mấy lần du lịch sang Mỹ muốn tìm lại bạn bè nhưng đều không gặp được. Bà vẫn nhớ hai bạn thân thời thiếu nữ, nhất là cô Bé giản dị, chân chất và tài hoa và biết không bao giờ gặp lại nữa sau khi Bé Ký mất trong mùa dịch covid năm 2021.

Theo bài viết của Hải Lưu trên tuần báo Đời số 63 (tháng 12.1970), Bé Ký gốc người Hải Dương, nhưng gia đình lưu lạc và cô được sinh ra tại ngoại ô thành phố Hà Nội vào ngày 25 tháng 11 năm 1939. Theo lời một người thân của cô, Bé Ký bị thất lạc cả gia đình trong nạn đói khủng khiếp năm Ất Dậu (1945). Thời thơ ấu, cô sống ở thành phố Hải Phòng nhờ nương tựa mấy người trong họ. Tại thành phố này, vì mê tranh, Bé đã tìm đến ở với gia đình họa sĩ Trần Đắc là người cô coi là nghĩa phụ. Cô kể mình mê vẽ từ nhỏ, tập vẽ trước khi tập viết, thấy sách có hình ảnh thì giờ ra coi và bắt chước vẽ hình con chim con cò. Ở nhà họa sĩ Trần Đắc, cô bắt đầu tập vẽ dù lúc 11, 12 tuổi vẫn phải ôm một hộp gỗ “hàng xén” đi bán dạo trên các đường phố Hải Phòng. Có một lần vào buổi trưa, cô ngồi nghỉ trên một cầu thang cao ở dãy phố lâu buôn

bán, đặt hộp hàng hóa trên đùi và giờ giấy bút ra vẽ. Trong lúc mê mải vẽ hay vì mỗi một ngủ gật không rõ, cô sẩy chân ngã từ mười mấy bậc thang lâu xuống đất, Một lọ nước hoa nhỏ bị bể vụn đâm vào cánh tay cô, sau vẫn còn sẹo.

Năm 1952, theo gia đình họa sĩ Trần Đắc vào Nam, cô Bé vẫn phải tiếp tục đi bán rong ngoài phố nhưng đã bắt đầu bán tranh, trong đó có các bức tranh của chính mình. Sau cuộc triển lãm đầu tiên năm 1957, cô được giới thưởng ngoạn hội họa tán thưởng, báo chí ca ngợi. Tập san Trẻ tập 1 số 1 - số ra mắt năm 1957 là tờ báo đầu tiên giới thiệu đầy đủ các hình ảnh của nữ họa sĩ Bé Ký dưới ống kính của nhiếp ảnh gia Nguyễn Mạnh Đan. Sau khi nổi tiếng và tranh bán được nhiều, Bé Ký vẫn lang thang đi vẽ và bán tranh trên các đường Tự Do, Lê Lợi, Nguyễn Huệ... Cho đến khi vì những bất đồng trong gia đình, Bé Ký ra đi tạo cuộc sống tự lập với hai bàn tay trắng.

Cũng theo tác giả Hải Lưu, Tờ báo Nhật Yomiuri Shimbun năm 1966 đã viết một bài về Bé Ký với hình ảnh đứa con đầu lòng. Tờ Les Lettres francaises số ngày 8-8-1963, trong bài viết về Hội họa Việt Nam hiện đại (la peinture contemporaine au Việt Nam) của Michel Abrar cũng in hình một tác phẩm của Bé Ký. Michel Abrar đã dành một đoạn dài trong bài để giới thiệu tính chất độc đáo trong nét vẽ Bé Ký mà ông nhận thấy có vẻ hài hước, dịu dàng và thơ mộng (l'ironie, une certaine tendresse, une touche de poésie). Cuối năm 1968 một hội sinh viên Nhật Bản tổ chức cuộc triển lãm về Việt Nam, với nhiếp ảnh, hội họa và âm nhạc và bức tranh Bé Ký đã được dùng để làm bìa tập tổng mục và được tờ báo the Geijutsu Seikatsu in lại trong số 3 năm 1970. Những người nước ngoài thường tìm đến tận xưởng họa riêng để mua tranh Bé Ký. Đa số họ là người Pháp, rồi tới người Đức, Ý... và một số ít người Mỹ. Bé Ký cho biết:

- Người Mỹ thường mua phải những bức tranh giả, ký tên tôi, bày bán ở đường Lê Lợi. Cô còn cho biết còn có tranh giả trong vài cửa tiệm của người Hoa trong Chợ Lớn.

Bé Ký không được học hành bài bản về hội họa. Cô tiếp nhận được những hướng dẫn của họa sĩ Trần Đắc những lúc ông rảnh rỗi, kết hợp với năng khiếu và cảm nhận riêng của cô về cuộc đời để cho ra những bức tranh. Việc học vẽ không bài bản đó khiến tranh của cô có sắc thái riêng, có sức thu hút lạ thường. Bé Ký như một người sáng tác trong nghệ thuật dân gian với đặc trưng là hồn nhiên, giản dị và chân thực. Tạo hình của cô không phức tạp nhưng sinh động. Sự nhạy bén và cảm xúc giúp cô nắm bắt được thần thái của con người trong khi việc kiếm sống trên đường phố, khiến cô gần gũi với cuộc sống đời thường và người lao động bình thường, Nỗi hoài vọng về quê hương xa tắp ngoài kia cùng những hình ảnh người thân, nhất là với người mẹ thương yêu thấm đẫm trong tranh của cô như một nỗi day dứt khôn nguôi. Tất cả tạo nên sự quyến rũ từ những bức tranh giản dị của cô.

Năm 2020, tôi tiến hành phỏng vấn họa sĩ Bé Ký qua sự giúp đỡ người thân của cô. Rất tiếc việc không thành vì cô đang không khỏe, năm sau cô ra đi. Bài viết này để tưởng nhớ họa sĩ Bé Ký, một người tạo nên một góc riêng độc đáo của mình, đóng góp trong diện mạo của mỹ thuật Việt một thời.

Phạm Công Luận